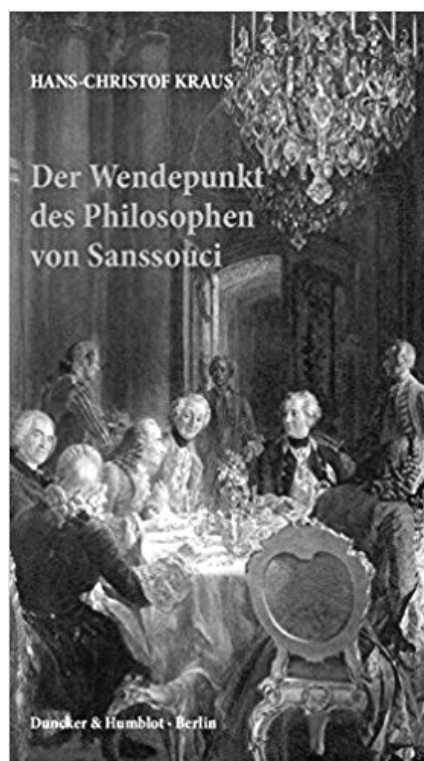

ПРЕКРЕТНИЦА ФИЛОЗОФА ИЗ САН СУСИЈА

Приказ књиге: **Hans-Christof Kraus, Der Wendepunkt des Philosophen von Sanssouci, Duncker & Humblot, Berlin, 2017, 67 стр.**

Фридрих II, касније назван велики, није био обичан владар, него је истовремено био и филозоф, што је у веку у коме је живео било готово једнозначно са припадношћу просветитељству. И сам Фридрих је себе схватао као једног од носилаца просветитељства. Веровао је у разум више него у ауторитет традиционалне вере, у посматрање и искуство више него у спекулације и апстракције, више полагао на јавну дебату него на медитације усамљеника. Био је, дакле, истовремено и краљ и филозоф, што је ретка комбинација, а још ређа ако се има у виду да је као апсолутистички монарх владао моћном и растућом државом, а као филозоф веровао у просвећивање, разбијање сујеверја, глупости и предрасуда. У том смислу његова позиција и његов лик нису само историјска реткост, него средство помоћу кога је могуће схватити шта је просветитељство било крајем XVIII столећа у „простору напетости између процвата света, трезвенос-

ти и ужаса“ (12). У том светлу, аутор, Ханс Кристоф Краус, с правом реферише на формулацију Ханса Фрајера, јер у књизи настоји да докаже да је Фридрих био филозоф који је са просветитељских позиција поставио питање о границама разума. Наиме, Краус настоји да покаже да је најкасније око шездесетих година XVIII код Фридриха дошло до извесне духовне преорјентације (иако не и до лома, нити до окретања од просветитељства) у вези са његовим разумевањем просвећивања као процеса усмереног на превладавање предрасуда и сујеверја (13). Реч је, дакле, о новој позицији унутар просветитељства, једном „просвећивању о просветитељству“ и саморефлексији просветитељства која је карактеристична за последњи период краљевог живота.

Како би испунио овај задатак, Краус у књизи прати Фридрихов развој, од младости под утицајем филозофије Бејла, Волфа и Волтера, а преко њега Лока и енглеског просветитељства, преко Фридриховог односа према Ла Метрију, критике Холбаха, до наградног питања пруске академије о „варању народа“.

Аутор налази да су централне идеје младог Фридриха дошле до изржаја у његовом *Побијању Макијавелијевог Владара*. Против Макијавелија Фридрих наступа са типично просветитељском идејом поистовећивања врлине и разума: „Врлина треба да буде једини подстицај нашег деловања, јер ко каже врлина каже разум: њих двоје су нераздвојиво међусобно повезани и они ће такође увек остати као претпоставке доследног деловања. Будимо дакле разумни, јер је мало разума („un peu de raison“) оно што нас разликује од животиња“ (22). Већ у раним Фридриховим списима, Краус уочава особеност његовог просветитељства, односно ограниченост важења принципа морала и разума, који у свету политичког важе, али не увек и не апсолутно, те се, када околности то захтевају, морају прилагодити и тумачити у складу са конкретним датостима (23). Самим тим, већ у раном периоду се код Фридриха препознају обриси једног конкретног и реалистичног програма владања. Одатле Краус изводи закључак да је код Фридриха реч о скептичном и прагматичном просветитељству, који просветитељске принципе покушава да практикује што је више могуће, односно колико је то могуће у реалним условима и конкретним оквирима, те да за њега просвећивање није било самосврха којој је све остало требало бити потчињено (24-25).

Следеће поглавље тиче се Фридриховог односа према Ла Метрију односно према његовом делу *Анти-Сенека*. Наиме, краљ се никако није слагао са материјализмом и радикалним сензуализмом свог лекара, те је чак из политичких разлога пристао да поново уведе цензуру и да забрани Ла Метријево дело, међутим, као просветитељски филозоф није желео да се дистанцира ни од дела, нити од његовог писца, а из његових писама сазнајемо и то да је сматрао Ла Метријеве радикалне идеје безбедним за јавни морал и политичку свест. Штавише, када је француски филозоф преминуо, краљ је написао пригодан некролог. У том смислу, Фридрих је још увек просветитељ који не осећа потребу да јавно и критички наступа против других просветитеља, чак и када се не слаже са њиховим идејама.

Након две деценије, 1770. године, долази до обрта у краљевом односу према просветитељству, што Краус документује Фридриховим односом према Холбаху. Наиме, јачањем радикалног просветитељства у Француској, које се више није ограничавало на материјализам, него постаје и нескривено атеистичко, односно са јасним политичким изјавама које доводе у питање социјални и политички поредак *Ancien Régime*, мења се и краљев однос према просветитељству. Фридрих Велики је добро познавао идејне струје у Француској и подсмевао се радикалним просветитељима називајући их „сектом“ и „дрским циницима“. Међу ауторе чије идеје пруски краљ није прихватио спадао је и Русо коме је, упркос том неслагању, као кнез Нојенбурга 1762. дао политички азил. Ипак, према Краусу, 1770. година је била преломна за Фридриха, јер су се тада (анонимно) појавила два Холбахова списа *Есеј о предрасудама* и *Систем природе*. На есеј је краљ морао да реагује лично, као неко коме су досадили „васпитачи људског рода“ који се усуђују да легитимним кнезовима издају упутства. У писму Волтеру и сам Фридрих каже да се променио од када је читао једно такво дело (*Есеј о предрасудама*) и да је дошло до прекретнице у његовом мишљењу (40-41). Реч је о томе да док је просветитељство било умерено и скептично и док није правило пројекте свеобухватних социјалних и политичких промена, краљ, који је истовремено био и филозоф, се слагао са просветитељима и својски подржавао њихов рад. Али, када су ствари отишле предалеко и када су филозофи, као Холбах, на све стране нападали монархију и захтевали револуцију, односно тврдили да све постојеће религијске и политичке институције почивају на предрасудама, Фридрих је почео да се пита о условима и границама просвећивања. Заправо, исте године краљ је анонимно објавио спис у коме у оштрој форми и не без полемичних тонова детаљно критикује Холбахов *Есеј*. Централни моменат ове критике је питање схватања човека, при чему Фридрих Холбаху замере наивност и испразну везу да се предрасуде, грешке и сујеверје могу потпуно и једном за свагда избацити из људског света. Чак и када бисмо их се неким чудом могли потпуно ослободити, оне би се вратиле, сматрао је пруски краљ (42). Он је такође написао и критику *Система природе*, али је одлучио да то дело остави необјављено, јер као краљ није желео да због појединих места „плаши страшљиве и шокира побожне“ људе (45). У овом необјављеном спису Фридрих највише пажње посвећује оповргавању Холбахове критике монархије и његових револуционарних захтева. Управо на том месту, сматра Краус, уочава се промена у Фридриховом мишљењу о којој је и сам говорио. Наиме, материјалистичко и отворено атеистичко просветитељство је постало политичко, што у Ла Метријевом спису није био случај, барем не експлицитно. Ако су политички импликације Ла Метријевог дела још пре двадесет година деловале безопасно, сада су Холбахови списи били претња поретку, јер су директно и фронтално нападали монархију и пропагирали револуцију. Управо тиме се, наставља Краус, променио и Фридрихов поглед на просветитељство. Из просветитељства се развила грана која није више била позитивна, и која није више подржавала напредак ума, него је разбуктала морално и политички деструктивне снаге. Стога се и краљ нашао изазваним да се тим поводом и сам јавно огласи, што раније у тој форми не би учинио (48).

Посебну пажњу Краус посвећује и наградном конкурсном пруске академије из 1780. године са питањем да ли је допуштено да власт вара свој народ, када је то за њихово добро. Догађај је значајан како због тога што је сам краљ предложио овај конкурс, тако и због расправе која је након тога покренута, а у којој се водила дискусија о томе шта је просветитељство, шта је његова суштвина, које су његове претпоставке, његов обим и границе, односно које су користи или штета просветитељства и просвећивања. У тим расправама, као уосталом већ при конкурсном, постала је јасна подела у оквиру просветитељства на умерену (углавном немачку) и радикалну (претежно француску струју). Од значаја је и резултат конкурса, односно соломонско решење према коме су додељене две награде – једна за позитиван и једна за негативан одговор – чиме је академија успела да задовољи Фридриха и као краља и као филозофа. Ова саморефлексија међу водећим просветитељима, ово „просвећење о просветитељству“ које је отпочело наградама питањем било је, сматра Краусу, сасвим у складу са Фридрихом и његовим идејама, будући да је он након своје прекретнице под утиском радикалног просветитељства био посебно заинтересован за питање граница просвећивања. Заправо, након 1770. године код Фридриха се све више опажа снажније отржење по питању одређења просветитељства у целини. Он је све скептичнији (чак саркастичан) према претпоставци да ће се у догледно време моћи рачунати са просвећењем највећег броја људи. Заправо њему је сасвим јасно да напори појединачних професора и просвећених људи неће никада довести до укидања предрасуда и сујеверја.

Аутор сматра да је прекретница код Фридриха дошла касно, иако је од раније била припремљена – краљ је прешао у офанзиву тек када су просветитељи од борбе против метафизике и цркве напредовали до напада на политичке установе (Дилтај) – између осталог и зато што је пруски краљ био одвећ заслепљен утицајем француске културе и њиховог просветитељства да би могао да у правој мери уочи и оцени и његове опасне стране. За претпоставити је, такође, и да је сувише веровао у отпорност и неупитне користи постојећих политичких институција да би уочио опасности које су им претиле од фронталног напада, на пример Холбаховог (60). Он је опазио духовни немир у духовном животу свог времена, али није препознао његов значај, нити претњу коју је тај немир представљао за *Ancien Régime*. Границе просвећивања Фридрих је видео у немогућности да се стварно просветли „велика публика“, иако одатле није извео закључак да већини људи треба ускратити благослов просвећености, и ограничио се само на то да у мору људских грешака и заблуда сузбија само оне које су стварно штетне за друштво, а да не дира и толерише оне које нису штетне или су можда чак и корисне или пријатне. Заправо, најважнији циљ просвећеног политичког деловања за Фридриха се састојао у томе да се људи науче толеранцији, јер се њоме одржава друштву неопходан мир – који је темељни услов сваке просвећености. У Фридриховом случају, толеранција се односила и на оне који заступају не само погрешна него и опасна мишљења. Он свакако јесте забрањивао неке књиге које је сматрао за опасне, али никада није користио државну моћ против њихових писаца. У складу са тим, он је у извесном степену и у касним годинама, након прекретнице, остао уверен у позитивни значај и благотворно дејство јавних дебата.

У том смислу, Краусов закључак је да је Фридрих настојао да се помоћу умереног просветитељства бори против радикалног крила, што се временски поклапа са његовим настојањем да се одреде услови и границе просвећивања, односно са једном просветитељском саморефлексијом. Самим тим, Краус, насупрот оним истраживачима који Фридриху оспоравају просветитељски па чак и филозофски карактер, односно који код њега уочавају несклад између његових списа (који се сматрају за самоинсценирање пред европском јавношћу) и политичке праксе, инсистира на томе да је пруски краљ припадао просветитељству. Заиста, ако се под просветитељством подразумева искључиво његово радикално крило, као аутентично и стварно просветитељство, Фридрих, већ због свог забране књига или критике Холбаха у том кругу нема шта да тражи и у најбољем случају може конкурисати за звање „конвенционалног просветитеља“. Међутим, онда и Томазијус, Волф или Менделсон тешко да се могу назвати просветитељима, те се поставља питање да ли је уопште постојало немачко просветитељство. Ипак, ако је просветитељство шире од овог радикалног круга (које је и у оно време било релативно слабог значаја), тада је Фридрих без сумње био значајан представник просветитељства, али представник који га не прихвата слепо и нерелективно, него води рачуна о условима и реалним могућностима. У том смислу, Краус свој спис завршава позивањем на Канта, који је у свом чувеном чланку *Шта је просветитељство?* доба просветитељства назвао столећем Фридриха.

Краусова књига свакако заслужује пажњу не само зато што настоји да за Фридриха Великог сачува име великог државника, него и зато што се овде поново подвлачи да је он представљао и значајног филозофа односно просветитеља и то у време када критике на његов рачун постају чешће него похвале. Такође, овом књигом аутор настоји и да историзује Фридрихову мисао, односно да је смести у временски контекст те да укаже на моменат промене у његовој мисли. Ипак, поставља се питање да ли је заиста баш реч о промени и „прекретници“, будући да и сам аутор каже да је она „дуго припремана“. Нажалост, ово питање није детаљније размотрено, што се, уосталом, не би ни могло очекивати ако се има у виду да је реч о књизи која је настала на основу једног предавања које је проф. Краус одржао у Сименсовој задужбини.

